

Orgle – približajmo se jim v njihovih presežnikih

Največji, najlepša, najbogatejši, najstarejši, najstrašnejši, najbolj priljubljena. Najsi bo dinosaver ali planet, traktor ali lepota, lahko je stvar ali dogodek, lahko vsakdanje ali celo bizarno. Priznajmo si, vsak človek je pozoren na presežnike, skoraj vsem se nam zdi pomemben del znanja o neki stvari to, da poznamo skrajne primere. Če presežnika pri neki obravnavani temi ni na rednem programu, ga zelo pogosto pridamo kot zanimivost in popestritev predavanja, časopisnega članka ali multimedijske predstavitve. Pri komunikacijskih veščinah nam presežniki pogosto služijo kot atraktorji, s katerimi pritegnemo pozornost izbranega ali naključnega občinstva, ki mu potem seveda posrežemo tudi običajne vsebine. Ni redko, da si ljudje skrajne primere hitro in trajno zapomnimo, preostala vsebina pa zbledi.

Otroci so za presežnike še bolj dovzetni kot odrasli. Izraz velikih oči ali ušes poznamo že v rani mladosti, civilizacija in razvoj pa verjetno okrepi naravno nujnost opazovanja presežnega, ki ga razvijajoči se otrok bodisi občuduje ali pa mu asociira ogroženost. Presežnike s področja glasbe vsekakor večinoma občudujejo.

Otroci in mladina imajo prav tako radi dinamiko. Kdo se pri izobraževanju in vzgoji s področij različnih umetnosti ne bi

naveličal suhoparnih zgodovinskih podatkov o slikarjih ali pesnikih, o teh ali onih slogovnih značilnostih arhitekture, o sestavnih delih simfonije, sonate ali koncerta, ki se jih povrh vsega moramo naučiti iz knjige, v kateri je vedno premalo prostora za slikovne prikaze? Suhoparnost ni na mestu posebno zato, ker prav predmeti, povezani z umetnostjo, pomembno in celovito povezujejo mladega človeka v njegovi človeški večdimenzionalnosti, torej razum in občutke, stvarnost in abstraktnost, in običajno še več čutil hkrati. Najbrž niti posnetek iz šolskega zvočnika ne odtehta živega dogodka. Ker je evropska civilizacija zadnjih nekaj stoletij dokaj strogo razdelila znanje na posamezne discipline, so prav učne vsebine s področij umetnosti ostale izvrstna priložnost za preseganje strogih meja in so tako ne nazadnje tudi bližje človeškemu življenju kot takemu. Celovitost človeka pa je pravzaprav ideal vzgojnih procesov.

Preden si pogledamo orgle kot kompleksno učno orodje v praksi, si moramo nekoliko osvežiti znanje o orglah kot glasbilu. Kratek tehnični in zgodovinskorazvojni pregled bo gotovo marsikomu že takoj zbudil razmišljanje, kaj vse je mogoče početi ob orglah, kakšne so možnosti popestritve obstoječih učnih načrtov in kakšni so lahko potencialni učinki na celovitost umetnostne vzgoje.

Največje koncertne orgle na svetu so v *Convention Hall* v Atlantic Cityju v ZDA. V dvorani z 41000 sedeži stojijo orgle s 1250 registri, v katerih je čez 30.000 različnih piščali. Imajo dva igralnika, enega s sedmimi in enega s petimi klaviaturami. Največje slovenske orgle stojijo v *Cankarjevem domu* v Ljubljani. Skupaj 73 registrov je razporejenih v štiri manualne klaviature in pedal. Imajo 8000 piščali.

Začetki in zgodnji razvoj

Orgle so naslov »kraljica inštrumentov« dobile predvsem s svojo zvočno, mehanično in fizično obsežnostjo. Skorajda ni dvoma, da se je inštrument začel razvijati s povezovanjem preprostih pastirskih piščali. Poznamo panovo piščal ali trstenke, ki so se ohranile od pradavnine do danes in ki so v bistvu lestvica med seboj povezanih piščali. Primerjava zaporedja piščali v orglah nas takoj spomni na to preprosto pastirsko glasbilo. Med seboj v lestvico zvezanim piščalim je nekdo v zgodovini dodal preprost meh, pod vsako piščaljo pa ventile, ki so se odpirali na nekakšne gumbce. Nastale so prve orgle v današnjem smislu. Ker meh ni dajal enakomernega toka zraka, so stari Grki dodali vodni regulator pritiska, glasbilo pa so poimenovali hidraulos. Zapise o takih orglah poznamo še iz časov pred Kristusom. Čeprav je vodno uravnavo pritiska kmalu zamenjal sistem uravnavanja z več mehovi, se je naziv hidraulos ohranil do srednjega veka. Najstarejša izkopenina, orgle iz 3. stoletja po Kr., je bila najdena blizu Budimpešte in je na ogled v tamkajšnjem muzeju *Aquincum*. V rimskem času so bile orgle sicer precej razširjeno glasbilo, njihov veliki razmah pa se pojavi v 14. stoletju, ko so jih začeli uporabljati v krščanskih cerkvah pri bogoslužju. S prodorom orgel v koncertne in kino dvorane na začetku 20. stoletja so se orgelski glasbi odprle neslutene nove interpretacijske možnosti, v dobi hitrega razvoja medijev pa se predvsem v Franciji in Belgiji vse pogosteje pojavljajo zanimivi multimedijски performansi.

Vrste oziroma tipi orgel so tesno povezani z zgodovinskim razvojem, zato jih lahko delimo po obdobjih in šolah, katerim so

Št. 86.

826, meseca junija. Ingelheim.
Državni zbor v Ingelheimu. Tja sta tudi prišla grofa Balderik in Gerold, katera sta bila predstojnika panonske meje. Poročala sta cesarju, da se nič ne čuje o gibanju Bolgarov. Z Balderikom je prišel z Beneškega neki duhovnik, po imenu Jurij, kateri je trdil, da zna delati orgle, katere bi voda gonila.¹⁾

Ann. reg. Franc. (Ann. Einh.) ad a. 826 (ed. F. Kurze, p. 169, 170): „Imperator ... circa Kal. Jun. ad Ingilnheim venit; habitoque ibi conventu non modico ... Baldricus vero et Geroldus comites ac Pannonici limitis praefecti in eodem conventu adfuerunt et adhuc de motu Bulgarorum adversum nos nihil se sentire posse testati sunt. Venit cum Baldrico presbyter quidam de Venetia nomine Georgius, qui se organum facere posse adseribat.“

Vita Hludow. imp., c. 40 (MG. SS., II, 629); „Interea cum Baldricus et Geraldus ceterique Pannoniarum custodes²⁾ adessent finium, adduxit Baldricus domno imperatori presbyterum quondam Georgium, bonae vitae hominem, qui se promitteret organum more posse componere Graecorum.“

Ann. Fuld. ad a. 826 (ibid., I, 359): „Georgius quidam presbyter de Venetia, cum Baldrico comite Foroiulensi veniens, organum ydraulicum Aquisgrani fecit.“

¹⁾ Orgle na vodo so bile pri Frankih takrat neznane. Cesar je že zato z veseljem sprejel ponudbo beneškega duhovnika, da bi napravil take orgle, ker je njegova soproga rada na nje igrala.

²⁾ Besede „ceterique Pannoniarum custodes“ so pomota.

Georgius de Venetia: Franc Kos v drugi knjigi *Gradiiva za zgodovino Slovencev v srednjem veku* (Leonova družba, 1906, str. 73) za junij leta 826 navaja: »[...] Državni zbor v Ingelheimu. Tja sta tudi prišla grofa Balderik [iz Furlanije] in Gerold [iz Panonije], ki sta bila predstojnika panonske meje. Poročala sta cesarju, da se nič ne čuje o gibanju Bolgarov. Z Balderikom je prišel z Beneškega neki duhovnik po imenu Jurij, ki je trdil, da zna delati orgle, ki bi jih voda gonila. [...]« Iz trenutno prevladujočega učenja zgodovine vemo, da smo Slovenci v tistem času naseljevali veliko območje ob panonski meji od Ogleja do Blatnega jezera in do Donave. Je torej mogoče, da je tale mojster imel kaj neposredne povezave z našimi predniki?

pripadali izdelovalci orglarji. Pred barokom so bile velike orgle prava redkost. Strokovnjaki so si danes precej enotni, da barok v razvojnem smislu pomeni začetek, v tehničnem in akustičnem pa tudi vrhunec razvoja velikih orgel. V tem času sta v Evropi najbolj znani in prepoznavni srednjeevropska (nemška) in mediteranska (pri nas italijanska oz. beneška) šola. Glavne razlike se kažejo pri zvoku oziroma sestavi piščalja, tudi pri velikosti. Kateri baročni šoli je pripadal orglar, največkrat preprosto razberemo iz imen registrov. Povezave med tipkami in ventili piščali so bile takrat seveda mehanične. Prav baročne orgle so še danes najbolj cenjene pri organistih in poslušalcih, saj je njihov zvok čist, neposreden in barvno raznolik. V naših krajih velja kot najbolj aktivnega omeniti celjskega orglarja Janeza Franciška Janečka.

Druga polovica 18. stoletja je prehodno obdobje klasicizma, ki se le v detajlih razlikuje od baroka. Razliko opazimo pri sestavi piščalja. Vrhunec klasicizma pri nas je dosegel Johann Gottfried Kunath s postavitvijo orgel v ljubljanski stolnici leta 1830, kamor je iz svoje domovine Saške prenesel vrhunsko orglarsko umetnost. V obdobju romantike v naslednjem stoletju je razvoj tehnike negativno vplival na izdelovanje orgel. Opazne so spremembe pri sestavi piščalja, pri čemer prevladuje enoličnost oziroma posnemanje orkestra. Dodatno enoličnost poveča še pnevmatska, kasneje pa elektropnevmatska povezava med tipko in piščaljo, s čemer organist izgubi neposredni vpliv na od-

piranje ventila pod piščaljo. Zvok je medel in zmazan. Igranje na romantične orgle je izrazito mehko. Predstavniki z največ romantičnimi izdelki na Slovenskem so Franc Goršič, Zupan in sinovi, Ivan Milavec ter Franc in Anton Jenko.

Obujanje baroka je orglam v 20. stoletju povrnilo prvotno zvočno in družbeno podobo. Dejansko so se skozi desetletja iskanj in tudi stranpoti uresničile vse najpomembnejše zamisli začetnika gibanja, glasbenika, teologa, zdravnika in Nobelovega nagrajenca Alberta Schweitzerja, ki je leta 1906 v obširnem eseju o orglah utemeljil pomen sapnice na poteg s tonskimi prekati in intoniranje brez spodrezovanja. Za današnje orglarstvo v svetovnem merilu je šlo za izjemno pomemben proces, ki so ga na Zahodu spremljali celo stoletje, v protestantskih in katoliških državah vzhodne Evrope pa se je z nekaj izjemami zgoščeno odvil šele v zadnjih dvajsetih letih. V Sloveniji danes večje orgle po Schweitzerjevih principih izdelujeta orglarski delavnici Antona Škrabla iz Rogaške Slatine in Tomaža Močnika iz Cerkelj na Gorenjskem.

Tehnične značilnosti

V bistvu so vsake orgle unikatni izdelek. Orglar jih načrtuje, izdelava in intonira tako, da slogovno in akustično sovpadajo s prostorom, v katerem so končno postavljene. Pri vseh delih je izredno pomembna izbira materialov. Pri mehanskih in pnevmatskih delih je treba ob izdelovanju misliti predvsem na običajno zelo dolgotrajno uporabo – pogosto celo več stoletij – in

razmere v prostoru, v katerem so postavljene, pri piščalih pa na kakovost zvoka oziroma glasbe – kar je namen glasbila. Še posebno pri izbiri in pripravi lesa, ki zavzema največji delež med materiali, morajo orglarji upoštevati stroga merila časa in kraja poseka dreves, načinov sušenja, predobdelave, skladiščenja in podobno.

Glavni tehnični del orgel je sapnica. Teoretično gledano je to matrika, v kateri so po eni koordinatni osi nanizani toni, torej frekvence, po drugi, ki je pravokotna na prvo, pa registri, površno rečeno zvočne barve. V praksi je sapnica lesen zaboj. S spodnje strani vanjo pod pritiskom dovajamo zrak. Na nalukenjani zgornji pokrov, ki je triplasten, pa so v matriko postavljene piščali. Notranjost je sestavljena iz kanalov in ventilov, ki zrak usmerijo v izbrano piščal ali več piščali. Poleg sapnice med večje tehnične dele štejemo še mehovje in dovodne kanale. Povezovalni deli služijo povezovanju posameznih delov v glasbilo: omare, igralnik in traktura. Omara orglam daje značilen videz predvsem s simetrično razporejenimi piščalmi enega od kovinskih registrov, običajno principala. Seveda je videz lahko drugačen, sploh pri modernih orglah v koncertnih dvoranah.

Dnevi evropske kulturne dediščine 2013: vseh tisoč orgel na Slovenskem je neprecenljiva dediščina, ki nas značilno povezuje v skupni evropski duhovno-kulturni prostor. Čeprav je njihovo bistvo seveda glasba, ki na mnogih mestih čudovito napolnjuje arhitekturo, v sebi in okrog sebe skrivajo mnoge tehniške, zgodovinske in umetnostne zanimivosti. Bled in Bohinj premoreta orgelske zaklade izjemnih vrednosti, ki si jih je v tednu DEKD od blizu ogledalo več kot dvesto obiskovalcev. Za večino je bil to prvi bližnji stik s tako velikim glasbilom, in so z navdušenjem raziskali stotine piščali in stotine metrov cevki in letvic. Posebno otroci – nekateri so s seboj kar prinesli note in seveda smeli zaigrati. Ni manjkalo zvočnih vtisov v vseh mogočih kontrastih, ki jih premorejo orgle. Za glasbo so namreč poskrbeli mladi bohinjski in blejski študentje in študentke orgel.

Niclas, argelmeister iz Maribora leta 1452. Prvo poročilo o mariborski trdnjavi, o Mariboru in o ministerialih mariborskih imamo iz leta 1147. Med obrtniki srečujemo zastopnike vseh panog, pri čemer naj povemo, da so zlasti močno zastopani usnjariji, obenem pa naj omenimo, da se je prvi omenjeni mariborski obrtnik ukvarjal s kožarsko obrtjo (okoli 1220). V 15. stoletju se tem obrtnikom pridružijo trije predstavniki redkejših poklicev: leta 1452 izdelovalec orgel Nikolaj (her Niclas argelmeister), 1463 kositrar (Plauelder czingesser), 1467 pa zlatar Filip (Phillip goldsmid). Na sliki je viden tudi cerkveni zvonik, kjer večja pravokotna črtna lahko nakazuje, da je cerkev imela tako imenovani orgelski rog, majhne zunanje orgle, ki so jih uporabljali za različna zvočna obvestila (v: *Urbar mariborske stolne župnije iz 1467* v arhivu krške škofije v Celovcu; navedeno v: Jože Mlinarič: *Maribor do začetka 17. stoletja*, 1983; slika po delu G. M. Vischer, *Topografia*, 1681).

V omari so nameščene sapnice, piščali, mehovje, del trakture in drugi deli, ki so s tem delno zaščiteni pred vplivi okolice. Omare imajo tudi akustično vlogo, saj zvok lahko dušijo in usmerjajo. Igralnik je osrednji upravljalni del orgel. V notranjosti se skriva zapleten traktorni mehanizem, od zunaj pa opazimo eno ali več klaviatur in gumbje ali vzvode za upravljanje registrov ter drugih naprav. Orgle imajo vsaj eno klaviaturo, na katero igramo z rokami (manual), in eno za nožno igranje (pedal). Manuali pri sodobnih orglah obsegajo do pet oktav (od C do g^3 včasih do c^4). V primerjavi s klavirjem, ki ima sedem oktav, se ta obseg zdi majhen, vendar moramo vedeti, da se pri orglah razširi zaradi registrov, ki imajo višji ali nižji temeljni ton. Pedal obsega do dve oktavi in pol. Poleg tipk ima igralnik vgrajene vzvode, ki jim rečemo manubriji. Večina manubrijev služi premikanju srednjih letev v triplastnem pokrovu sapnice in s tem odpiranju in zapiranju registrov. Traktura mehanskih orgel je sestavljena iz množice vzvodov, kotnikov, žic, regulatorjev in podobnih delov. Glavni namen je povezava upravljalnega mehanizma v igralniku z mehanizmi v omari ali omarah.

Traktura pnevmatskih orgel je nekoliko drugačna, sestavljena je iz množice ventilov in cevov, ki povezujejo tipko na klaviaturi z ventilom za vsako posamezno piščal. V preteklosti so se tehniki v orglarstvu veliko ukvarjali s trakturo, a se po pnevmatski, elektropnevmatski, elektrorelejni in računalniško vodeni trakturi ponovno najraje vračajo h klasični mehaniki.

Akustični deli orgel neposredno proizvajajo zvok. Klasično so to piščali. Le redko so v orgle dodana še druga zvočila, npr. zvonovi, zvončki, triangel, boben. Orgelske piščali ločimo na ustnične (labialne) in jezičniške (lingualne). Pri prvih se tre-

senje vzbuja na ostrem robu ustnice, na katero piha zrak skozi ozko režo, pri drugih pa zvok proizvaja tresenje jezička. Materiali, velikost in oblike posameznih delov določajo višino, jakost in barvo zvoka piščali. Piščali so glede na konstrukcijo in zvočno barvo, ki je odvisna od oblike, združene v registre. Cevi piščali imajo različen premer in obliko (menzura). Večji relativni premer daje nežnejši glas (posnemanje flavt), ožji pa bolj rezkega (posnemanje godal). Piščali v vsakem registru morajo biti ustrezno uglašene in intonirane. Uglasitev pomeni, da mora biti vsaka natančno ustrezno dolga, da zrak v njej zaniha v želeni valovni dolžini oziroma frekvenci. Pogosto je uglasitev enakomerna oziroma temperirana, predvsem starejša glasbila pa so lahko uglašena v eni od t. i. arhaičnih uglasitev. Pozornim ušesom nekateri duri in moli pri takih uglasitvah zvenijo bolj svetlo in čisto, drugi pa manj. Že manj pozorna ušesa zaznajo, da je pri arhaičnih uglasitvah na primer H-durov ali es-molov trizvok popolnoma razglašen. Intoniranje orgel in posameznih registrov pomeni najprej uskladitev vseh piščali posameznega registra v enotno barvo in slišnost, hkrati uskladitev registrov med seboj (da recimo kateri od njih hudo ne izstopa iz zvočne podobe celote) in prilagoditev celotnega registra in posameznih zvokov akustiki prostora. Intoniranje je izredno zahtevno delo, pri katerem si zaenkrat le redko lahko pomagamo s sodobnimi tehničnimi pripomočki.

Oblike in velikosti orgel

Najmanjša oblika orgel je portativ (prenosnik), ki ga pogosto vidimo na slikah svete Cecilije, zavetnice cerkvene glasbe. Organist ima portativ obešen čez ramena, z desno roko igra na kratko klaviaturo, z levo pa poganja meh. Verjetno se je iz portativa razvila današnja harmonika.

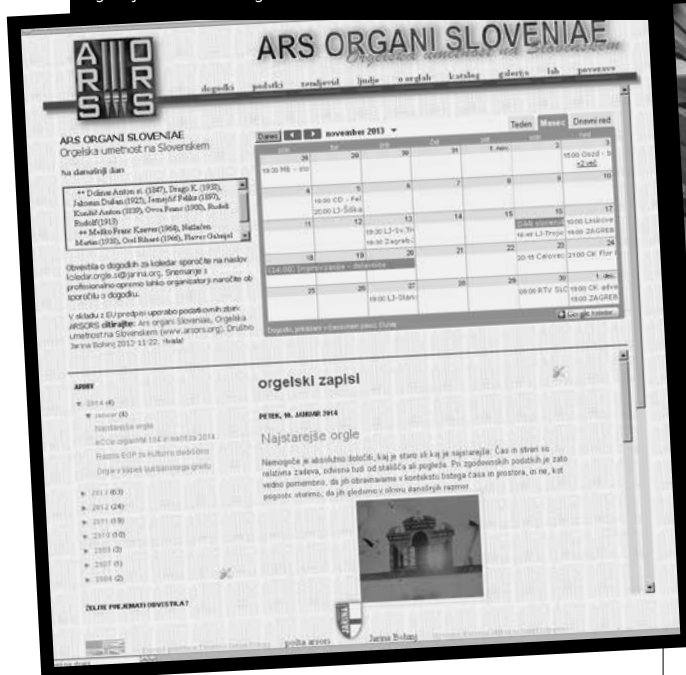
Orgelsko glasbo lahko poslušate in spoznavate v vsakotredenski oddaji *Obiski kraljice* na programu ARS (tretji program *Radia Slovenija*) običajno vsako nedeljo ob 19. uri (<http://ars.rtvsl.si/obiskikraljice/>).

Orgelsko glasbo predvaja več spletnih radijskih postaj, med katerimi so najbolj znane <http://www.organlive.com/>, <http://www.positivelybaroque.com/> in <http://musicareligiosa.nl/>.

Možnost organiziranega ogleda: *Ars organi Sloveniae* organizira predavanja o orglah kjer koli v Sloveniji in zamejstvu, v katerih strokovnjaki predstavijo razvoj in delovanje glasbila. Najbolj pogosto je predavanje združeno z ogledom orgel v bližnji cerkvi, s čemer predvsem otroke spodbujamo k ozaveščenosti o kulturni dediščini domačega kraja, hkrati pa jim neposredno predstavimo tehnične, akustične in umetnostnozgodovinske značilnosti. Posebnost ogledov je preseganje muzejskega pristopa. Otroci ob strokovnem vodstvu ne le slišijo zvoke orgel, temveč se lahko tudi sami preizkusijo v igranju. Podrobnosti na spletni strani www.orgle.si.

Koncerti in orgelski dogodki: *Ars organi Sloveniae* na svoji spletni strani www.orgle.si redno skrbi za obveščanje obiskovalcev o vseh dogodkih, ki se v Sloveniji ali bližnji okolici zgodijo v zvezi z orglami.

Število piščali za posamezno piščalje lahko na hitro izračunamo, če pomnožimo število tipk na manualu s številom registrov.

Malo večja oblika je regal. Postavimo ga na mizo, mehovje poganja pomočnik, organist pa igra na klaviaturo. Za razliko od portativa, ki ima le navadne piščali, ima regal le jezičnike, podobne kot pri ustnih orglicah ali harmoniju.

Pozitiv je naslednji velikostni razred. Samostojne glasbilo ima že več vrst piščali. V preteklosti je pogosto služil kot hišno glasbilo premožnejših slojev – danes ga je zamenjal klavir. Lahko ga je tudi prenašati. Ima največ osem vrst piščali (registrov). Pozitiv je danes v nekaterih cerkvah postavljen v prezbitერიju kot druge orgle za spremljavo ljudskega petja ali meniških psalmov. Pogosto ga trajno namestijo na ograjo kora, mehanizem pa povežejo v velike orgle. V takem primeru mu rečemo hrbtni pozitiv.

Velike orgle so nastale iz potrebe po večjem zvoku v času, ko so začeli zidati velike cerkve. V klasičnih cerkvenih stavbah so prostor dobile na balkonu oziroma kora, bodisi zadaj ali ob strani cerkvene ladje, redko v sprednjem prezbiterijskem delu. Praviloma imajo več kot osem vrst piščali ali registrov, ki so lahko razdeljeni v ločene skupine glede na dotok zraka. Vsaka skupina ima svojo klaviaturo (manual). Rečemo, da so bodisi eno- ali večmanualne. Vsake velike orgle imajo vedno tudi pedalno klaviaturo, na katero organist igra z nogami. Piščalje je zaprto v eno ali več orgelskih omar, ki so v cerkvah pogosto bogato okrašene in poslikane.

Eden ali več manualov in pedal ter vzvodi za odpiranje registrov so združeni v igralnik, ki je lahko samostojec ali vgrajen v orgelsko omaro. Prek igralnika organist orgle »upravlja« oziroma igra nanje.

Igranje, učenje in poslušanje orgel

Organist ali orglavec oziroma organistka ali orglavka, kakor imenujemo ljudi, ki igrajo na orgle, so ob igranju telesno precej zaposleni. Za igranje uporabljajo roke in noge, med igranjem pa pogosto ustvarjajo glasbeno dinamiko še z odpiranjem in zapiranjem registrov, žaluzij in drugih ustrojov. Pri zahtevnejših izvedbah za premikanje registrov potrebujejo pomočnika – registranta. To pa še ni vse. Kot sem že omenil, so vsake orgle unikat po konstrukciji in zvoku. Isto skladbo zato na različnih orglah in v različnih prostorih igramo in slišimo drugače. Glasbeniki z manjšimi glasbili, npr. violinisti ali trobentači, si izvedbo skladbe lahko do potankosti zamislijo pri vajah, saj vedno uporabljajo isto, svoje glasbilo. Koncertni organist pa glasbilo pogosto spozna šele nekaj ur pred nastopom in mora bistveno bolj prilagoditi prej zamišljeno fraziranje in artikulacijo. Temu botrujejo razlogi tehnične in akustične narave. Nekatere orgle imajo trde tipke, druge mehke, nekatere se odzivajo hitro, pri nekaterih je igranje kar dober del sekunde pred zvokom, ponekod izreden odmev prostora onemogoča hitro igro, spet drugje je opazna oddaljenost piščali posameznih registrov. Povrh vsega pri prav nobenih srednje velikih orglah (na primer nad dvajset registrov) organist že zaradi same velikosti orgel ne sliši glasbila tako, kot ga slišijo poslušalci.

Igranje na klasične orgle poučujejo v Sloveniji na različnih izobraževalnih ustanovah. Običajno je pogoj za vpis nekaj let klavirja in zadostna velikost. Standardizirane mere igralnikov namreč ne omogočajo igranja na pedal mlajšim, po rasti manjšim ljudem. Smer strokovne izobrazbe glasbeni program

– orgle je mogoče na osnovni in/ali srednji stopnji po podatkih ministrstva za šolstvo vpisati na več kot štiriinšestdesetih javnih in zasebnih glasbenih šolah. Pomembne razlike med šolami so predvsem glasbila. Prave orgle ima namreč manj kot deset glasbenih šol. Ostale pa se žal zadovoljijo z elektronskim nadomestkom, kar je vsekakor nerazumljiva konceptualna posebnost pri inštrumentalnem pouku.

Ars organi Sloveniae – Orgelska umetnost na Slovenskem

V Sloveniji imamo eno najbolj popolnih zbirk podatkov o orglah v digitalni obliki. V njej so zbrani vsi objavljeni podatki o sedanjih in nekdanih orglah na območju Slovenije in o vseh orglah, ki so jih slovenski orglarji izdelali za naročnike v drugih deželah. Postopno se zapisi dopolnjujejo tudi s primarnimi zgodovinskimi zapisi iz raznih arhivov, kronik in drugih virov. Zbirka je ena redkih zbirk glasbene kulturne dediščine v svetu, v kateri poleg dokumentarnega pisnega in slikovnega gradiva zbiramo tudi zvočne posnetke, t. i. zvočne slike orgel. Posebnost zbirke je, da so glavni podatki o vseh glasbilih stalno dostopni javnosti prek spletne strani in da jo profesionalno upravlja nevladna organizacija.

Kulturnozgodovinska praznina, ki jo je projekt *Ars organi Sloveniae* zapolnil že ob začetku svojega delovanja leta 2005 in spletno različico štiri leta kasneje, je klicala tudi po drugih dejavnostih, predvsem po ozaveščanju o pomenu orgel nekdaj in danes ter aktivni komunikaciji z javnostjo. Prvotna zamisel, ki je bila omejena le na vodenje tehničnih podatkov o glasbilih, se je v zadnjih letih močno razširila na splošno sistemsko in ozaveševalno raven. Pri splošnem delu se je pokazala predvsem potreba po sistemski ureditvi statusa orgel kot pojava in vrednote kulturne dediščine evropskega pomena. Pri ozaveščanju pa se je predvsem pri predstavitvah otrokom in mladini kot

Za osrednjo slovensko razstavo starih glasbil skrbi Pokrajinski muzej Ptuj – Ormož. Ogledate si jo lahko na Ptujskem gradu. Orgelski pozitiv v muzeju je v bistvu procesijsko glasbilo, ki ga je izdelal celjski orglar Janeček.

Baročne orgle Petra Nakića v stolnici v Piranu kličejo po celoviti prenovi in vrnitvi prvotne zvočne podobe.

izjemno učinkovito dejstvo pokazala prav fascinantnost orgel kot največjega glasbila. Otroci so dobesedno očarani ob pogledu na notranjost s stotinami piščali, ob zvoku najnižjih in najvišjih piščali ali mogočnosti orgelskega plena prisluhnejo tudi najbolj klepetave pubertetnice, tehnično navdušenim fantom pa pogosto zmanjka časa za podrobno razpravo o delovanju vseh letvic, cev, prenosov, razmerij, celo o akustiki piščali ipd. Podobno se obnašajo tudi odrasli, ki sicer občutja znajo že bolje skrivati, bolj pa jih običajno zanima splošna zgodovina, zgodovina konkretnih orgel, ki si jih v živo ogledujemo, njihovo okrasje, izrazne zmožnosti ipd.

Mednarodne dejavnosti v okviru programa *Ars organi Sloveniae* društvo izvaja v okviru *International Association for Organ Documentation (IAOD)* in v partnerstvu z drugimi organizacijami s področja orgelske umetnosti. V zadnjem obdobju je veliko dela usmerjenega v koordinacijo mednarodne skupine za pripravo oziroma poenotenje standarda za orgelske podatkovne zbirke, s katerim bi kakovost ali historičnost orgel lahko argumentirano primerjali na mednarodni ravni. Drug pomemben projekt za uveljavljanje Slovenije in strokovnega besedišča pa je sodelovanje pri večjezičnem orgelskem slovarju, ki bo v tretji izdaji za skoraj tisoč strokovnih izrazov poleg petindvajsetih drugih jezikov prvič vseboval slovenščino.

Možnosti ...

Zdi se, da je kultura eden od pomembnih prvin, ki Evropo povezujejo v enotno skupnost različnih narodov. In zanimivo je, da so prav orgle poseben tip kulturne dediščine, ki je izvorno evropska in ki ni le prisotna v vseh deželah, temveč je tudi izjemno enakomerno porazdeljena. Zato orgle v svoji kompleksnosti predstavljajo eno od pogosto neizkoriščenih orodij za izobraževanje, vzgojo in ozaveščanje na mnogih področjih.

Glasbenokulturni dan

Razvoj orgel je potekal po precej drugačni poti kot pri glasbilih, ki jih lahko nosimo s seboj ali tistih, ki si jih lahko postavimo

Ob orglah največjega orglarskega mojstra romantične dobe Aristide Cavaillé-Colla v pariški cerkvi St. Sulpice je človek, ki stoji ob ograji na desni, pravi pritlikavec.

v dnevno sobo. Orgle so namreč neločljivo zvočno in glasbeno povezane s prostorom, v katerem so postavljene. Velikost in zvočna moč sta prilagojeni notranji oblikovanosti prostora. Prav to orglam daje poseben čar, kar nekakšen pridih nezemeljskosti. Ni čudno, da so si jih cerkvene ustanove izbrale za uradno glasbilo. Večino orgelskih skladb so zato veliki mojstri Bach, Medelssohn, Reger, Messiaen in mnogi drugi napisali za cerkvene potrebe. A orgle niso navduševale le visoke gospode, ki se je zbirala v velikih mestnih katedralah. Približale so se tudi podeželju in v pojožefinski dobi so postale glasbilo, ob katerem so se glasbeno ozaveščevali naši predniki. V Evropi so namreč postavljene v skoraj vseh župnijskih cerkvah, ki so zelo enakomerno porazdeljene po poseljenih območjih. Zaradi družbenega reda, ki je bil dolga stoletja povezan s katoliško in protestantsko tradicijo, so se naši predniki glasbeno bogatili prav ob orglah. Mnogi spretni organisti – običajno so bili to hkrati vaški učitelji – so namreč presegali podeželsko glasbo. Že orgle in njihova dispozicija iz tistega obdobja pričajo, da glasbilo ni bilo namenjeno samo podpori ljudskega petja, ampak je bilo treba umetelno spremljati speve in korale različnih bogoslužnih dogodkov. Svetovljanski duh, ki ga je v tistem času širila predvsem Cerkev, je tako s kakovostno glasbeno govorico prišel do vseh ljudi.

Predstavitve orgel kot glasbila je lahko zanimiva popestritev rednega šolskega programa glasbene vzgoje ali glasbenih

Pri predstavitev po šolah in drugih javnih ustanovah običajno za nekaj dni ali tednov postavimo izobraževalni pano o slovenskih orglah.

ur prvega triletja. Običajno obsega kratek zgodovinski razvoj glasbila od panove piščali do zapletenega mehanizma, prek vrhunca v baroku do zvočne raznolikosti današnjih glasbil. Na istem glasbilu je mogoče s skladbami in nekoliko prilagojeno prikazati pregled glasbenih slogov od antike do modernih tokov. Šolarjem je omogočen neposredni stik z orglami, tisti, ki obiskujejo glasbene šole s poukom glasbil s tipkami, pa jih seveda lahko tudi preizkusijo in s tem običajno zelo navdušijo svoje sošolce in sošolke.

Tehniški dan

Mehanični stroj orgel je tako zapleten, da danes kar težko razumemo, da so lahko tako delujoče naprave načrtovali in izdelali že pred tisočletjem. V povprečnih orglah je, odvisno od velikosti, vdelanih več desetisoč, tudi stotisoč delcev iz različnih vrst lesa in kovin, ki so različno povezani med seboj. V vsakem delčku je zapisan del zgodovine, tehnologije in metode izdelave ter zmožnosti obrti v času nastanka. Danes prevladujejo trije tehnični tipi orgel: mehanske, pnevmatske in električne. Mehanka deluje izključno na podlagi vzvodov, ki se začnejo na tipki in končajo na ventilu, ki odpre sapo vsaki posamezni ali skupini piščali. Občutek odpiranja piščalnega ventila na tipki je neposreden, v nekaterih primerih lahko s prstom na tipki določamo tudi hitrost odpiranja, piščal pa se različno odziva na različne jakosti udarca. Sistem pnevmatskih orgel je podoben drugim sistemom na stisnjen zrak z relativno hitro odzivnostjo. Večkrat gre tudi za ojačitev signala s pomočjo pnevmatskih relejev, ki močno olajšajo prstno igro. Zanimivost tega tipa orgel so zapleteni in zelo zanimivi pnevmatski stroji, ki so vgrajeni v nekatere t. i. multipleks orgle. Z njimi je mogoče preprosto združevati različne skupine piščali. Električne orgle imajo za prenos signala od ustvarjalca do piščali vgrajena polja stikal, električnih relejev in elektromagnetov. Omogočajo podobno

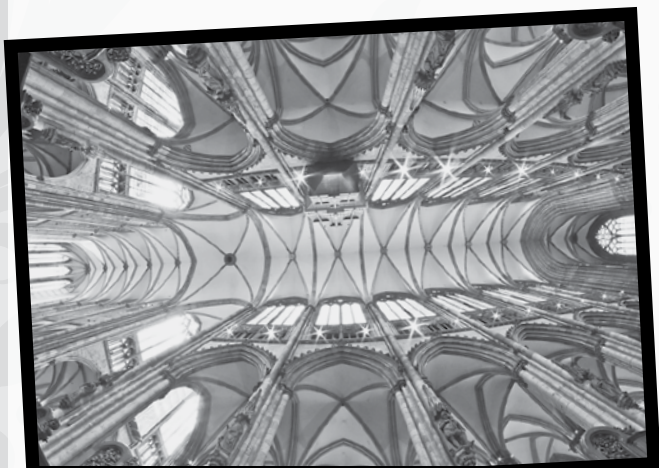
kombiniranje kot pnevmatske orgle, zelo preprosto jih je mogoče nadgraditi z računalnikom.

Na orgelskih piščalih je zelo preprosto mogoče prikazati nastanek zvoka na reži, nihanje zraka v piščali, frekvence pokrite in odprte piščali, alikvote, ki jih dosežemo s prepihanjem, različne zvočne barve posameznih piščali in registrov, ki so odvisne od oblike piščali, interferenco zvoka in še druge podrobnosti. Zanimivi so poskusi v zvezi z odmevom v prostoru pri različnih frekvencah, izgubljanjem zvoka in podobno. Mlajše otroke običajno očara pet ali celo deset metrov dolga piščal, ki poje. Pri predstavitvi je mogoče zanimivo povezati tehnični in glasbeni del in pri različnih tipih orgel pokazati različne možnosti izvajanja posameznih glasbenih slogov. Starejši šolar ali dijak, predvsem tisti z nagnjenjem do tehnike, si ob spremljanju glasbe lahko predstavlja vso pot signalov in celovitost ter usklajenost delovanja sestavnih delov, ki so del poti do poslušalčevih ušes.

Umetnostnozgodovinski dan

Pravijo, da glasbilo tudi z videzom izraža svojo zvočno podobo. Seveda je bogatost zunanosti nekega glasbila pogosto odraz finančnih zmožnosti naročnika, vseeno pa je na Slovenskem zelo jasno razvidno, kako se je zunanost orgel spreminjala skozi zgodovino. Razvoj sicer v živo lahko pokažemo le na redkih orglah, ki so jih v preteklosti dograjevali, običajno pa že pogled na tri tipe omar pokaže razlike med strogo gotiko, živahnim barokom ali rokokojem, resnobnim klasicizmom in bujno polnozvočno romantiko. In ta oblika je značilno vzporedna z zvokom, kakršnega lahko izvabimo iz nekega glasbila. Umetnostnozgodovinska učna ura je pogosto povezana s spoznavanjem fresk, od srednjeveških do sodobnih, seveda s poudarkom na upodobitvah glasbil.

Slovenska orgelska krajina ima na oblikovnem področju več značilnosti. Ločimo namreč vsaj tri osnovne slogovne smeri, ki

V velikih katedralah imajo običajno več orgel, nekatere celo pet, šest ali še več. Osrednje orgle v znani kölnski katedrali visijo s stropa na jeklenih vrveh.

Orgle – približajmo se jim v njihovih presežnikih

Več o dogajanju v zvezi s orglami na Slovenskem si lahko preberete na spletnih straneh *Ars organi Sloveniae* www.orgle.si, Slovensko orgelsko društvo www.orgelsko-drustvo.si ali pišete na spletni naslov arsors@jarina.org.

se izražajo v zvoku in zunanji podobi: srednjeevropsko (nemško), ki prevladuje v osrednji Sloveniji, sredozemsko (beneško) v Primorju in – kar je še posebno zanimivo – nekakšno panonsko, ki se slogovno nekoliko navezuje na francosko romantiko. Nikakor tudi ne moremo zgrešiti orgelskih omar, ki so jih oblikovali vrhunski slovenski arhitekti Vurnik, Pengov in Plečnik.

Dan evropske kulturne dediščine

Vpetost Slovenije v evropsko kulturo ni izum zadnjih desetletij. Slovenci smo namreč v preteklosti sooblikovali to kulturo. Orgle kot glasbilo so dediščina, ki je le redko zasebna. Orgle so tako glasbilo vseh nas, in ker so izvirno evropske, nas prav v tem smislu povezujejo še danes. Kulturne, gospodarske in splošno družbene integracije so danes koristne in nujne. A to ne pomeni, da moramo svoje posebnosti stapljati s sosedi ali močnejšimi narodi. Nikakor ne. To pomeni, da moramo medsebojno iskati skupne prvine – in orgle v Evropi nedvomno so skupna kulturna in duhovna dediščina.

Odprtost prihodnosti

Dolga stoletja so bile orgle nekako umaknjene za cerkvene zidove. In čeprav danes stojijo v vsaki večji koncertni dvorani in v mnogih glasbenih šolah, so ljudem na splošno še vedno najbolj dostopne orgle v bližnji cerkvi, kamor je pogosto mogoče priti kar peš. Dejstvo je, da mnoge orgle niso dobro vzdrževane, imamo pa vse več kakovostno restavriranih in novih orgel. Le redka glasbila pri nas res niso uporabna za prikaz celovitosti glasbe, oblike, zgodovine, obrti, tehnike. Če drugega ne, je mogoče nazorno pokazati, kaj ne deluje, kako bi bilo dobro urediti, ali kakšen – morda doslej neodkrit – pomen imajo neke nedejujoče orgle kot kulturna dediščina na lokalni, državni ali celo evropski ravni.

Za konec ...

... o nečem, kar brez dvoma zadeva največjo skupino ljudi. Poslušanje. Poslušanje orgel je nekaj posebnega, saj iz enega samega glasbila lahko slišimo množico različnih glasov v različnih zvočnih barvah in raznolikih kombinacijah. Najbolj nas nedvomno pritegneta nežnost oddaljenih tihih zvokov in seveda mogočnost zvoka polnih orgel. Presežniki torej. Predstavljajte si na primer doživetje učne ure, ko bi sredi noči, v popolni

tišini in temi neke podeželske cerkve, doživeli glasbo nežno romantičnih zvokov. Pravzaprav bi šlo za nekaj na robu mistike. Na drugi strani pa mogočnost, ko orgle ne donijo mogočno le ob umestitvah ali porokah raznih kraljev oddaljenih dežel, ampak tudi običajnih slovesnih dogodkih v naših manjših cerkvah. Takrat nam največje piščali v pedalu dobesedno tresejo sedež, vmesne zapolnjujejo harmonski prostor, najmanjše pa predirajo možgane Saj si komaj še kdo predstavlja, da je to mogoče. Morda pa vendarle je.

